

آموزه یکم: تاریخ ادبیات قرنهای دوازدهم و سیزدهم (دوره بازگشت ادبی)

از انقراض دولت صفویه تا آغاز سلطنت فتحعلی شاه قاجار، یعنی در دوران حکومت‌های افشاریه، زندیه و ابتدای دوره قاجار، رشد و شکوفایی قابل توجهی برای تاریخ ادبیات ایران دیده نمی‌شود. در این دوره شاعران از سبک هندی روی برگردانده‌اند؛ اما هنوز تأثیراتی از آن سبک و نیز مکتب وقوع در آثارشان مشاهده می‌شود. مشتاق اصفهانی در زمان نادرشاه و کریم خان زند، با همراهی چند تن دیگر از ادیبان، انجمن ادبی اصفهان را اداره می‌کرد.

□ **انجم ادبی اصفهان را چه کسی اداره می‌کرد؟ - مشتاق اصفهانی با همراهی چند تن از ادیبان.**

□ **سبک های ادبی: سبک خراسانی(بینابین: آذربایجانی)- سبک عراقی(مکتب وقوع)- سبک هندی- دوره بازگشت ادبی- دوره**

بیداری

با روی کار آمدن سلسله قاجار و تثبیت حکومت مرکزی در ایران، بازگشت به شیوه و الگوی گذشتگان در ادبیات، پررونق تر از گذشته بود. عبدالوهاب نشاط، انجمن ادبی نشاط را تأسیس کرد؛ پس از آن انجمن ادبی خاقان به ریاست فتحعلی شاه در تهران تشکیل شد. هدف این انجمن‌هایی بخشیدن شعر فارسی از تباهی و انحطاط اواخر دوره صفوی و دوره های بعد از آن بود، اما برای رسیدن به این هدف، راهی جز تقلید از آثار پیشینیان در پیش نگرفتند و به همین خاطر شعر را به دوران گذشته، بازگرداندند و موجب پیدایش «سبک بازگشت» شدند که می‌توان آن را حد واسط سبک هندی و سبک دوره بعد، یعنی دوره بیداری دانست.

□ **ریاست انجمن ادبی خاقان را چه کسی عهده دار بود؟ - فتحعلی شاه**

□ **سبک بازگشت چیست؟ - تقلید از آثار پیشینیان**

□ **هدف از تأسیس انجمن ادبی خاقان چه بود؟ - انجمن‌هایی بخشیدن شعر فارسی از تباهی و انحطاط اواخر دوره صفوی و دوره های بعد.**

در ایجاد نهضت بازگشت ادبی عوامل زیر تأثیر داشتند:

۱- تاراج کتابخانه اصفهان که سبب شد تعدادی از کتاب‌های کتابخانه سلطنتی به دست مردم افتد و ارتباط مجدد اهل ذوق با ادب کهن برقرار شود؛

۲- توجه به ادبیات در دربار قاجاریه و رونق بازار شعر و شاعری و مدح شاهان؛

۳- تضعیف جامعه بر اثر شکست ایران از روسیه تزاری.

□ **چه عواملی در ایجاد نهضت بازگشت ادبی تأثیر داشتند؟ - سه مورد بالا**

شاعران دوره بازگشت به سبب فقر فرهنگی جامعه و سستی و رخوت حاکم بر ادبیات، به پیروی از اسلوب‌های کهن پرداختند و در سطوح زبانی، ادبی و فکری سبک خراسانی و عراقی را مورد توجه قرار دادند؛ به طوری که زبان، تخیل و اندیشه در این سبک، تکرار شنیده هاست. هاتف اصفهانی از معروف‌ترین شاعران این عهد است.

□ **یکی از معروف‌ترین شاعران دوره بازگشت را نام ببرید؟ - هاتف اصفهانی**

گروهی از شاعران دوره بازگشت به قصیده‌سرایی به سبک شاعران خراسانی و عهد سلجوقی پرداختند؛ افرادی مانند صبا کاشانی، قانی شیرازی و سروش اصفهانی از این گروه‌اند. گروه دیگر غزل‌سرایی به سبک حافظ، سعدی و دیگر شاعران سبک عراقی را پیش گرفتند. شاعرانی مانند نشاط اصفهانی، فروغی بسطامی و مجمر اصفهانی از این گروه‌اند. هر چند شاعران این دوره باعث نوآوری و تکامل قابل توجهی در شعر فارسی نشدند، اما از این جهت اهمیت دارند که توانستند زبان شعر را از آن حالت سستی که در اواخر سبک هندی در شعر به وجود آمده بود، نجات بخشند. اگر این نهضت به پا نشده بود، چه بسا زبان فاخر شعر فارسی دچار سستی و ضعف بیشتری می‌شد.

□ چرا دوره بازگشت ادبی اهمیت دارد؟ - زیرا شاعران دوره بازگشت توانستند زبان شعر را از آن حالت سستی که در اواخر سبک هندی در شعر به وجود آمده بود، نجات بخشند. اگر این نهضت به پا نشده بود، چه بسا زبان فاخر شعر فارسی دچار سستی و ضعف بیشتری می شد.

دو تن از شاعران دوره بازگشت

صبای کاشانی: فتحعلی خان صبای کاشانی، پرچمدار بازگشت ادبی و شاخص ترین شاعر این دوره است. صبا در مثنوی، قصیده و غزل دست داشت و در این قالب های شعری، آثاری چون گلشن صبا (به تقلید از بوستان سعدی)، خداوندنامه (حماسه ای مذهبی در بیان معجزات پیامبر و دلیری های حضرت علی) و... از خود به یادگار گذاشت. بیت زیر از سروده های اوست:

به نام خداوند بینش نگار / خردآفرین، آفرینش نگار

□ ویژگی های شعر صبای کاشانی را بنویسید:

□ دو اثر از صبای کاشانی نام ببرید؟ - گلشن صبا، خداوندنامه

صبای کاشانی در کتاب گلشن صبا از چه کسی تقلید کرده است؟ بوستان سعدی

□ کتاب خداوندنامه از آن کیست و درون مایه آن چیست؟ - صبای کاشانی حماسه ای مذهبی در بیان معجزات پیامبر و دلیری های حضرت

علی

نشاط اصفهانی: میرزا عبدالوهاب نشاط در نظم و نثر فارسی مهارت داشت. مجموعه آثار منظوم و منثور او با عنوان گلچین نشاط باقی است.

شاعر هر چند قصاید بلندی دارد به ویژه از نظر غزل سرایی در بین هم روزگاران خود تا حدی کم نظیر است.

بیت زیر سر آغاز یکی از سروده های اوست:

هوای خود چو نهادم، رضای او چو گزیدم / جهان و هرچه در او، جز به کام خویش ندیدم

□ ویژگی های شعر نشاط اصفهانی را بنویسید:

□ مجموعه آثار منظوم و منثور نشاط چه نام دارد؟ - گلچین نشاط

از اواسط دوره قاجار، اندک اندک مباحثی در مورد علل شکست و عقب افتادگی ایران در جامعه مطرح شد و همراه با آن شعر دوره بازگشت نیز با انتقاد روبه رو شد. موضوعات جدید در جامعه و ادبیات پیش آمد و اصطلاحات و لغات غربی نیز وارد شعر شد. شعر در این دوره دوباره بین مردم آمد و صدای فریاد آنها شد. شاعران خود را وقف مردم کردند و به محتوا بیش از صور خیال و جنبه های شاعرانه توجه داشتند. آنان به این نتیجه رسیده بودند که در شعر باید تغییر و دگرگونی ایجاد شود تا بتواند مسائل و پدیده های تازه را در خود جای دهد.

سفرهای شاهان قاجار به فرنگ، موجب آشنایی آنان با تحولات جهانی شد. در پی آن تحصیل کردگان و روشن فکران ایران، هم گام با تغییرات فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی بیداری جامعه ایرانی را سرعت بخشیدند. در کنار اندیشه های روشن فکران داخلی و خارجی و انتشار افکار آزادی خواهانه، همچنین تحولات سیاسی و اجتماعی در ایران و جهان، کشور را به سوی تحولی بزرگ سوق داد که روی به نوآوری و نوگرایی داشت؛ به این ترتیب در ایران حرکتی ایجاد شد که هم ضد استبداد و هم ضد استعمار بود؛ در نهایت به صدور فرمان مشروطیت با امضای مظفرالدین شاه در سال ۱۳۲۴ هـ. ق. انجامید.

□ فرمان مشروطیت در چه سالی و به دست چه کسی امضا شد؟ - امضای مظفرالدین شاه در سال ۱۳۲۴ هـ. ق.

عوامل زیر در این بیداری مؤثر بودند:

۱- تأثیر جنگهای نافرجام ایران و روس

۲- توجه مردم به واقعیتها و امکانات فنی دنیای جدید؛

۳- کوششهای عباس میرزا، ولیعهد فتحعلی شاه در روی آوردن به دانش و فنون جدید؛

۴- اعزام دانشجویان ایرانی به خارج از کشور برای تحصیل؛

۵- رواج صنعت چاپ و روزنامه نویسی و ترجمه و نشر کتابهای غربی؛

۶- تأسیس مدرسه دارالفنون و آموزش دانشهای نوین به دست امیرکبیر.

□ سه مورد از عواملی را که در بیداری مرد مؤثر بودند نام ببرید؟ - عوامل یادشده بالا

□ مهم ترین عوامل فرهنگی و اجتماعی مؤثر بر ادبیات عصر بیداری را بررسی کنید. - ۱- تأثیر جنگهای نافرجام ایران و روس

۲- توجه مردم به واقعهها و امکانات فنی دنیای جدید؛ ۳- کوششهای عباس میرزا، ولیعهد فتحعلی شاه در روی آوردن به دانش و فنون جدید؛ ۴-

اعزام دانشجویان ایرانی به خارج از کشور برای تحصیل؛ ۵- رواج صنعت چاپ و روزنامه نویسی و ترجمه و نشر کتابهای غربی؛ ۶- تأسیس مدرسه دارالفنون و آموزش دانشهای نوین به دست امیرکبیر.

وضعیت عمومی زبان و ادبیات (دوره بیداری)

در دوره بیداری، شعرای آزادی خواه و گروهی از روشنفکران به نقد شرایط موجود پرداختند که با مخالفت دولت همراه بود؛ افرادی مثل ملک الشعرای بهار، نسیم شمال، میرزا فتحعلی آخوندزاده، عبدالرحیم طالبوف و میرزا آقاخان کرمانی از آن دسته بودند؛ در نتیجه فصل جدیدی در ادبیات فارسی پدید آمد. به این نوع از ادبیات که گویای اوضاع سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی آن روزگار است «ادبیات بیداری» یا «ادبیات مشروطه» گفته اند. ادبیات بیداری با ظهور مفاهیمی نو؛ مثل آزادی، وطن، قانون خواهی و مبارزه با استبداد و استعمار شکل گرفت. همچنین در کنار این مفاهیم بحث از حقوق اجتماعی، برانگیختن احساسات ملی و میهنی، توجه به فراگیری علوم جدید، پیکار با بیگانگی و بیگانگی، انتقاد از نابسامانی ها، نفی عقاید خرافی در جامعه و سخن از حقوق زنان نیز در جایگاه بعدی قرار داشت.

□ دو تن از شاعرانی را که به نقد شرایط موجود پرداختند نام ببرید. - ملک الشعرای بهار، نسیم شمال

□ ادبیات بیداری یا ادبیات مشروطه چیست؟ - ادبیات که گویای اوضاع سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی آن روزگار جامعه است.

□ درون مایه های ادبیات فارسی در دوران بیداری را بیان کنید. - ادبیات بیداری با ظهور مفاهیمی نو؛ مثل آزادی، وطن، قانون خواهی و مبارزه با استبداد و استعمار شکل گرفت. همچنین در کنار این مفاهیم بحث از حقوق اجتماعی، برانگیختن احساسات ملی و میهنی، توجه به فراگیری علوم جدید، پیکار با بیگانگی و بیگانگی، انتقاد از نابسامانی ها، نفی عقاید خرافی در جامعه و سخن از حقوق زنان نیز در جایگاه بعدی قرار داشت.

شعر

در این دوره، ادبیات به ویژه شعر برای آنکه بتواند با توده مردم ارتباط برقرار کند، زبان محاوره را برگزید تا قابل فهم تر باشد و مفاهیم جدید را با زبانی ساده انتقال دهد. به این ترتیب نهضت ساده نویسی همراه با نهضت آزادی خواهی شکل گرفت، نویسندگان و شاعران مظاهر استبداد و استعمار را نقد می کردند و برای بیان دیدگاه خود زبان ادبی را برمی گزیدند. شعر از نظر آنان بیان هنرمندانه واقعیات و وسیله ای برای بهبود زندگی بود که از طریق روزنامه ها و مطبوعات در اختیار مردم قرار می گرفت.

□ در دوره بیداری ادبیات به ویژه شعر چه زبانی را برگزید و چرا؟ - زبان محاوره را برگزید تا قابل فهم تر باشد و مفاهیم جدید را با زبانی ساده انتقال دهد.

□ شعر از نظر شاعران دوره بیداری برای بیان چه مفاهیمی است؟ - بیان هنرمندانه واقعیات و وسیله ای برای بهبود زندگی بود که از طریق روزنامه ها و مطبوعات در اختیار مردم قرار می گرفت.

در عصر بیداری به دلیل تمرکز عمده فعالیت های سیاسی و مطبوعاتی در تهران، شعر و ادب هم در پایتخت جلوه بیشتری داشت؛ حتی روزنامه نسیم شمال را که سید اشرف الدین در رشت منتشر می کرد، مردم تهران بیشتر می خواندند. بعد از تهران، تبریز از بازار سیاسی و مطبوعاتی پررونقی برخوردار بود.

□ کدام شهرها از بازار سیاسی و مطبوعاتی پررونقی برخوردار بودند؟ - تهران و تبریز

برخی از شاعران دوره بیداری

■ محمدتقی بهار (ملک الشعرا)

بهار علاوه بر آشنایی عمیق با زبان فارسی و ادبیات کهن، از مسائل روز جامعه نیز آگاهی داشت و این شناخت و توانمندی را در خدمت آزادی و وطن خواهی درآورد. او در سبک خراسانی با زبانی حماسی شعر می سرود. بهار علاوه بر تحقیق و تدریس در دانشگاه، در حوزه سیاست و روزنامه نویسی نیز فعالیت داشت. از او در جایگاه شاعر و پژوهشگر آثاری مانند تاریخ مختصر احزاب سیاسی ایران، سبک شناسی، تاریخ تطوّر نظم فارسی، دیوان اشعار و تصحیح های ارزشمند و مقالات علمی بسیاری به جای مانده است. بیت زیر سرآغاز یکی از سروده های اوست:

من نگویم که مرا از قفس آزاد کنید / قفسم برده به باغی و دلم شاد کنید

□ ویژگی های شعر ملک الشعرا بهار را بنویسید: بهار علاوه بر آشنایی عمیق با زبان فارسی و ادبیات کهن، از مسائل روز جامعه نیز آگاهی داشت و این شناخت و توانمندی را در خدمت آزادی و وطن خواهی درآورد. او در سبک خراسانی با زبانی حماسی شعر می سرود.

□ بهار در چه سبکی و با چه زبانی شعر می سرود؟ - در سبک خراسانی با زبانی حماسی

□ دو اثر از آثار محمدتقی بهار را نام ببرید. - تاریخ مختصر احزاب سیاسی ایران، سبک شناسی، تاریخ تطوّر نظم فارسی

□ بیت روبرو سروده کیست؟ «من نگویم که مرا از قفس آزاد کنید / قفسم برده به باغی و دلم شاد کنید»

- محمدتقی بهار

■ ادیب الممالک فراهانی

میرزا محمدصادق امیری فراهانی که بعدها از جانب مظفرالدین شاه به ادیب الممالک ملقب شد، فعالیت اصلی اش روزنامه نگاری بود. وی سردبیری روزنامه مجلس را برعهده داشت. شعر ادیب از زندگی سیاسی او جدا نبود و دیوان او شامل قصاید، ترجیع بندها و مسمط هایی است که بسیاری از حوادث و اوضاع آن روزگار را بیان می کنند. وی در قصیده بیشتر از قالب های دیگر طبع آزمایی کرده و مضامین وطنی، سیاسی و اجتماعی در شعرش آشکارتر است. بیت زیر از سروده های اوست:

جنگ ننگ است در شریعت من / جز پی پاس دین و حفظ وطن

□ ویژگی های شعر ادیب الممالک فراهانی را بنویسید:

□ فعالیت اصلی ادیب الممالک فراهانی چه بود؟ - روزنامه نگاری

□ دیوان شامل چه قالبهایی است؟ - قصیده، ترجیع بند و مسمط

■ سید اشرف الدین گیلانی

به نسیم شمال مشهور بود. او توانست با شعرهای ساده و عامیانه اش در میان مردم جایگاه مناسبی پیدا کند. شعرهای او که به زبان ساده و طنزآمیز در راه مبارزه با استبداد و عشق به وطن در روزنامه «نسیم شمال» به چاپ می رسید، در بیداری مردم بسیار مؤثر بود. از نمونه های اشعار انتقادی او شعر «ای قلم» است که با بیت زیر آغاز می شود:

غلغلی انداختی در شهر تهران ای قلم / خوش حمایت می کنی از شرع قرآن ای قلم

□ ویژگی های شعر سید اشرف الدین گیلانی را بنویسید: شعرهایش ساده و عامیانه بود ازین رو در میان مردم جایگاه مناسبی پیدا کرد.

شعرهای او که به زبان ساده و طنزآمیز در راه مبارزه با استبداد و عشق به وطن در روزنامه «نسیم شمال» به چاپ می رسید، در بیداری مردم بسیار مؤثر بود.

□ سید اشرف الدین گیلانی به چه نامی مشهور بود؟ - نسیم شمال

■ ایرج میرزا

در به کارگیری تعبیرات عامیانه و آفریدن اشعاری ساده و روان مهارت بسیار داشت. در طنز، هجو و هزل چیره دست بود. در شعر وی اگرچه اندیشه های نوگرایانه وجود دارد، ولی جایگاه خانوادگی (از نوادگان فتحعلی شاه قاجار) و تفکرات شخصی او، مانع از آن می شود که در ردیف شاعران آزادی خواه مشروطه قرار گیرد. ایرج میرزا از شعرهای غربی نیز ترجمه هایی منظوم پدید آورده است که در نوع خود ابتکاری محسوب می شود؛ قطعه «قلب مادر» یکی از آن نمونه هاست که با بیت زیر آغاز می شود:

داد معشوقه به عاشق پیغام / که کند مادر تو با من جنگ

□ ویژگی های شعر ایرج میرزا را بنویسید:

□ چرا ایرج میرزا در صف شاعران آزادی خواه مشروطه قرار نگرفت؟ - به دلیل جایگاه خانوادگی (از نوادگان فتحعلی شاه قاجار) و تفکرات شخصی اش.

■ عارف قزوینی

شاعر وطنی و از موسیقی دانان بزرگ عهد مشروطیت بود. عرصه هنر وی تصنیف ها و ترانه های میهنی ای بود که در برانگیختن مردم و آزادی خواهی نقش بسیار مؤثری داشت. شعر عارف ساده و دور از پیچیدگی بود. وی مضامین وطن دوستی و ستیز با نادانی را با آوازی زیبا و پرشور می خواند. سوز و شوری که در شعر عارف نمایان است، نشان از دردمندی و عشق او به میهن است. بیت زیر از تصنیف معروف او انتخاب شده است:

از خون جوانان وطن لاله دمیده / از ماتم سرو قدشان سرو خمیده

□ ویژگی های شعر عارف قزوینی را بنویسید:

□ شاعر وطنی و موسیقی دان بزرگ مشروطیت چه نام دارد؟ - عارف قزوینی

■ فرخی یزدی

از شاعران شاخص این دوره است که او را به سبب آزادی خواهی، به زندان انداختند. تحت تأثیر شاعران گذشته، به ویژه مسعود سعد و سعدی بود. آشنایی با سعدی طبع فرخی را شکوفا ساخت. در دوره هفتم مجلس نماینده مردم یزد شد؛ ولی دست از اندیشه های پرشور آزادی خواهانه و وطن دوستانه برنداشت و در نهایت جاننش را در راه آزادی فدا کرد. بیت زیر سرآغاز یکی از سروده های اوست:

آن زمان که بنهادم سر به پای آزادی / دست خود ز جان شستم از برای آزادی

□ فرخی یزدی تحت تأثیر کدام یک از شاعران گذشته بود؟ - مسعود سعد و سعدی

■ میرزاده عشقی

سید محمدرضا میرزاده عشقی، شاعر، روزنامه نگار، نماینده نویس و نظریه پرداز دوره مشروطیت بود. او در روزنامه اش «قرن بیستم» به افشاگری اعمال پلید و مقاصد شوم رجال خائن زمان پرداخت. عشقی به دلیل جسارت و بی پروایی در بیان اندیشه های سیاسی، اجتماعی و وطن پرستانه اش، پیش از آنکه به اوج شکوفایی برسد به دست رضاخان ترور شد. مهم ترین اثر عشقی نماینده منظوم «سه تابلوی مریم» یا «ایده آل» است. بیت زیر از سروده های اوست:

گر این چنین به خاک وطن شب سحر کنم / خاک وطن چو رفت، چه خاکی به سر کنم؟

□ نماینده منظوم «سه تابلوی مریم» اثر کیست؟ - میرزاده عشقی

نثر فارسی در قرن های ۱۲ و ۱۳ (دوره بیداری)

در سال های انقلاب مشروطه در نثر فارسی دگرگونی هایی به وجود می آید که نثر را به سمت سادگی و بی پیروایی سوق می دهد؛ از آن جمله می توان به رواج و گسترش روزنامه نگاری، روی آوردن به ترجمه و ادبیات داستانی بر اثر ارتباط با ادبیات اروپا و تغییر مخاطب نوشته ها اشاره

کرد. کسانی چون قائم مقام فراهانی، ناصرالدین شاه قاجار، عبدالرحیم طالوف، میرزا آقاخان کرمانی، زین العابدین مراغه ای، علامه دهخدا و چند تن دیگر از نویسندگان، از پیشگامان نثر ساده این دوره بوده اند و نوشته های آنان به زبان مردم کوچه و بازار نزدیک تر شده است؛ بنابراین می توان موضوع ها و حوزه های ادبی نثر دوره مشروطه را بدین شرح ذکر کرد:

□ دو تن از پیشگامان نثر ساده نویسی در دوره بیداری را نام ببرید؟ - قائم مقام فراهانی، ناصرالدین شاه قاجار، عبدالرحیم طالوف، میرزا آقاخان کرمانی، زین العابدین مراغه ای، علامه دهخدا

□ موضوع ها و حوزه های ادبی نثر دوره مشروطه را نام ببرید: - روزنامه نگاری، داستان نویسی، نمایشنامه نویسی، ترجمه، تحقیقات ادبی و تاریخی.

■ روزنامه نگاری

در سال های اول مشروطه، بیشتر نویسندگان مطالب خود را در قالب مقاله در روزنامه ها منتشر می کردند. روزنامه های پر شماری در این دوره انتشار یافت که دربردارنده مطالب سیاسی، اجتماعی و گاه علمی بود؛ از مهم ترین روزنامه ها می توان «صور اسرافیل» با مدیریت میرزا جهانگیرخان صور اسرافیل و «نسیم شمال» با مدیریت و نویسندگی سیداشرف الدین گیلانی را نام برد که مسائل سیاسی، اجتماعی و... را با لحنی انتقادی و طنزآمیز بیان می کردند. مجله «بهار» که نشریه ای ادبی محسوب می شد، در سال های مشروطه به وسیله میرزا یوسف خان اعتصامی آشتیانی پدر (پروین اعتصامی) منتشر شد و پس از آن دو مجله دانشکده و نوبهار با مدیریت ملک الشعرا بهار به عرصه ظهور رسیدند.

روزنامه «بهار» به دست چه کسی منتشر می شد؟ - میرزا یوسف خان اعتصامی آشتیانی پدر (پروین اعتصامی)

■ داستان نویسی

داستان نویسی به شیوه جدید (رمان نویسی) در ادبیات کلاسیک فارسی سابقه ندارد و این نوع ادبی، محصول یک قرن گذشته است. پیش از انقلاب مشروطه، نویسندگان ایرانی نوشتن رمان (داستان بلند) به مفهوم امروزی را از طریق ترجمه رمان های تاریخی غربی آغاز کردند. در عصر مشروطه بیشترین رویکرد نویسندگان به رمان های تاریخی بود؛ چرا که از سویی نوعی باستان گرایی و روحیه کاوشگرانه در شناخت هویت گذشته میان آنها حاکم بود و از سوی دیگر، به دلیل سیاست های رایج در جامعه، نگارش رمان های تاریخی و اجتماعی سطحی در قیاس با کارهایی مثل روزنامه نویسی یا نوشتن رمان سیاسی، دردسر کمتری داشت و بر این اساس، جز تعداد اندکی رمان تاریخی، رمان دیگری نوشته نشد.

□ پیش از مشروطه رمان نویسی از چه طریقی آغاز شد؟ - از طریق ترجمه رمان های تاریخی غربی

از میان رمان نویسان می توان به این نویسندگان اشاره کرد: محمدباقر میرزا خسروی با رمان «شمس و طغرا» و میرزا حسن خان بدیع با دو اثر «شمس الدین و قمر» و «داستان باستان».

□ دو تن از رمان نویسان دوره بیداری را نام ببرید؟ - محمدباقر میرزا خسروی، میرزا حسن خان بدیع

□ رمانهای «شمس و طغرا» و «شمس الدین و قمر» را چه کسانی نگاشتند؟ - محمدباقر میرزا خسروی، میرزا حسن خان بدیع

■ نمایشنامه نویسی

نمایشنامه نویسی نوع ادبی جدیدی در ایران به شمار می رود و با این شکل غربی اش در ادب کهن سابقه ای ندارد. در دوره ناصرالدین شاه با رفت و آمد ایرانیان به اروپا، این نوع ادبی هم رواج یافت. اولین کسی که در ایران به نوشتن نمایشنامه فارسی پرداخت، میرزا آقا تبریزی بود که چند نمایشنامه کوتاه تألیف کرد. این نمایشنامه ها به سبب انتشار برخی از آنها در صدر مشروطه، تنها نمونه ادبیات نمایشی در این دوره محسوب می شود. زبان آنها مانند نثر داستانی قبل از مشروطه ساده، روان، بی تکلف و عوام فهم است.

□ نخستین کسی که در ایران به نوشتن نمایشنامه فارسی پرداخت، چه نام داشت؟ - میرزا آقا تبریزی

■ ترجمه

فن ترجمه از عوامل مؤثر در رشد آگاهی و تحول اندیشه ایرانیان در سال های قبل از مشروطه بود. ترجمه آثار اروپایی در ایران با تأسیس چاپخانه در زمان فتحعلی شاه آغاز شد. از میان مهم ترین آثار ترجمه شده در این دوره می توان از «سرگذشت حاجی بابای اصفهانی» اثر جیمز موریه نام برد که میرزا حبیب اصفهانی آن را ترجمه کرده است.

□ در چه دورانی چاپخانه در ایران تأسیس شد؟ - فتحعلی شاه
 □ «سرگذشت حاجی بابای اصفهانی» اثر کیست و چه کسی آن را ترجمه کرد؟ - اثر جیمز موریه است که میرزا حبیب اصفهانی آن را ترجمه کرد.

□ یک از مهم ترین آثار ترجمه شده دوره بیداری را نام ببرید؟ - «سرگذشت حاجی بابای اصفهانی»

■ تحقیقات ادبی و تاریخی

تحقیقات ادبی و تاریخی در محدوده تاریخی مشروطه به علت اشتغال اهل قلم به روزنامه نویسی و موضوعات دیگر، جاذبه ای نداشت. تنها اثر قابل توجه «تاریخ بیداری ایرانیان» تألیف ناظم الاسلام کرمانی است که موضوع آن تاریخ مشروطه است.

□ «تاریخ بیداری ایرانیان» اثر کیست؟ - ناظم الاسلام کرمانی

□ تنها تحقیق ادبی و تاریخی قابل توجه دوره بیداری چه نام دارد؟ - «تاریخ بیداری ایرانیان»

برخی از نویسندگان این دوره

■ قائم مقام فراهانی

از معروف ترین نویسندگان و سیاستمداران بزرگ این دوره است که علاوه بر خدمات و اقدامات بزرگ سیاسی، در ادبیات نیز بسیار مؤثر بود. قبل از وی سبک نویسندگان فارسی با تکلف و تصنع همراه بود. او با تغییر سبک نگارش، تکلف را در نثر از بین برد و مسائل عصر را با کاربرد زبان و اصطلاحات رایج و آمیخته به شعر و ضرب المثلهای لطیف، به سبک گلستان سعدی نوشت و موجب اقبال عامه به نثر گردید. عبارات کوتاه او نیز گاه موزون و مسجع اند. قائم مقام احیاکننده نثر فارسی است و «منشآت» مهم ترین اثر قائم مقام است. متن زیر از اوست:

مخدوم مهربان من، از آن زمان که رشته مراودت حضوری گسسته و شیشه شکیبایی از سنگ تفرقه و دوری شکسته، اکنون مدت دو سال افزون است که نه از آن طرف بریدی و سلامی و نه از این جانب قاصدی و پیامی، طایر مکاتبات را پر بسته و کلبه مراودات را در بسته.

□ توضیح دهید قائم مقام فراهانی در حوزه نثر فارسی چه جایگاهی دارد؟ - او با تغییر سبک نگارش، تکلف را در نثر از بین برد و مسائل عصر را با کاربرد زبان و اصطلاحات رایج و آمیخته به شعر و ضرب المثلهای لطیف، به سبک گلستان سعدی نوشت و موجب اقبال عامه به نثر گردید. قائم مقام احیاکننده نثر فارسی است.

□ احیاکننده نثر فارسی کیست و مهم ترین اثر او چه نام دارد؟ - قائم مقام فراهانی، «منشآت»

■ علامه علی اکبر دهخدا

از پیشگامان نثر جدید فارسی است، شعر هم می سرود. وی با روزنامه صور اسرافیل همکاری داشت و مجموعه نوشته های طنزآمیز سیاسی اجتماعی او با عنوان «چرند و پرند» در آن روزنامه منتشر می شد. دهخدا بعدها در استانبول روزنامه «سروش» را منتشر کرد. او در رواج نثر ساده و عامیانه که بعدها در داستان های محمدعلی جمال زاده و صادق هدایت به کار رفت، نقش مؤثری داشت. حاصل پژوهش های او در فرهنگ نویسی، کتاب ارزشمند لغت نامه است که مفصل ترین کتاب لغت زبان فارسی محسوب می شود. «امثال و حکم» از دیگر آثار اوست. از نمونه های نثر اوست:

«ننه، هان! این زمین روی چیه؟ روی شاخ گاو، گاو روی چیه؟ روی ماهی،» ماهی روی چیه؟ روی آب، آب روی چیه؟ وای وای! الهی روده ات ببره، چقدر حرف می زنی؟! حوصلم سر رفت! آفتابه لگن شش دست، شام و ناهار هیچی! گفت نخور، عسل و خربزه با هم نمی سازند! نشنید و خورد. یک ساعت دیگر یارو را دید؛ مثل مار به خودش می پیچید. گفت: نگفتم نخور، این دو تا با هم نمی سازند؟ گفت: حالا که این دو تا خوب با هم ساخته اند که من یکی را از میان بردارند...»

□ دو اثر از علامه دهخدا نام ببرید؟ - لغت نامه و «امثال و حکم»

□ روزنامه «سروش» را چه کسی منتشر کرد؟ - علامه دهخدا

□ مجموعه نوشته های طنزآمیز سیاسی اجتماعی دهخدا با چه عنوانی منتشر می شد. - «چرند و پرند»

خودآزمایی

- ۱- چه عواملی در ایجاد نهضت بازگشت ادبی مؤثر بودند؟ - ۱- تاراج کتابخانه اصفهان که سبب شد تعدادی از کتاب های کتابخانه سلطنتی به دست مردم افتد و ارتباط مجدد اهل ذوق با ادب کهن برقرار شود؛ ۲- توجه به ادبیات در دربار قاجاریه و رونق بازار شعر و شاعری و مدح شاهان؛ ۳- تضعیف جامعه بر اثر شکست ایران از روسی. تزاری.
- ۲- مهم ترین عوامل فرهنگی و اجتماعی مؤثر بر ادبیات عصر بیداری را بررسی کنید. - ۱- تأثیر جنگهای نافرجام ایران و روس ۲- توجه مردم به واقعیتها و امکانات فنی دنیای جدید؛ ۳- کوششهای عباس میرزا، ولیعهد فتحعلی شاه در روی آوردن به دانش و فنون جدید؛ ۴- اعزام دانشجویان ایرانی به خارج از کشور برای تحصیل؛ ۵- رواج صنعت چاپ و روزنامه نویسی و ترجمه و نشر کتابهای غربی؛ ۶- تأسیس مدرسه دارالفنون و آموزش دانشهای نوین به دست امیرکبیر.
- ۳- درون مایه های ادبیات فارسی در دوران بیداری را بیان کنید. - ادبیات بیداری با ظهور مفاهیمی نو؛ مثل آزادی، وطن، قانون خواهی و مبارزه با استبداد و استعمار شکل گرفت. همچنین در کنار این مفاهیم بحث از حقوق اجتماعی، برانگیختن احساسات ملی و میهنی، توجه به فراگیری علوم جدید، پیکار با بیگانگی و بیگانه خواهی، انتقاد از نابسامانی ها، نفی عقاید خرافی در جامعه و سخن از حقوق زنان نیز در جایگاه بعدی قرار داشت.
- ۴- ویژگی های شعر هر یک از شاعران زیر را بنویسید: فرخی یزدی، عارف قزوینی، ایرج میرزا
- فرخی یزدی: تحت تأثیر شاعران گذشته، به ویژه مسعود سعد و سعدی بود. آشنایی با سعدی طبع فرخی را شکوفا ساخت. اندیشه های پرشور آزادی خواهانه و وطن دوستانه در شعر او دیده می شود.
- عارف قزوینی: شاعر وطنی و از موسیقی دانان بزرگ عهد مشروطیت بود. عرصه هنر وی تصنیف ها و ترانه های میهنی ای بود که در برانگیختن مردم و آزادی خواهی نقش بسیار مؤثری داشت. شعر عارف ساده و دور از پیچیدگی بود. وی مضامین وطن دوستی و ستیز با نادانی را با آوازی زیبا و پرشور می خواند.
- ایرج میرزا: در به کارگیری تعبیرات عامیانه و آفریدن اشعاری ساده و روان مهارت بسیار داشت. در طنز، هجو و هزل چیره دست بود. در شعر وی اگرچه اندیشه های نوگرایانه وجود دارد، ولی در ردیف شاعران آزادی خواه مشروطه قرار نمی گیرد. ایرج میرزا از شعرهای غربی نیز ترجمه هایی منظم پدید آورده است که در نوع خود ابتکاری محسوب می شود.
- ۵- در شعر دوره بیداری از نظر زبانی چه تحولاتی دیده می شود؟ - در این دوره، ادبیات به ویژه شعر برای آنکه بتواند با توده مردم ارتباط برقرار کند، زبان محاوره را برگزید تا قابل فهم تر باشد و مفاهیم جدید را با زبانی ساده انتقال دهد. به این ترتیب نهضت ساده نویسی همراه با نهضت آزادی خواهی شکل گرفت،
- ۶- نثر فارسی در دوره بیداری چه تحولاتی یافت؟ - در سال های انقلاب مشروطه در نثر فارسی دگرگونی هایی به وجود می آید که نثر را به سمت سادگی و بی پیرایگی سوق می دهد؛ از آن جمله می توان به رواج و گسترش روزنامه نگاری، روی آوردن به ترجمه و ادبیات داستانی بر اثر ارتباط با ادبیات اروپا و تغییر مخاطب نوشته ها اشاره کرد.
- ۷- دو تن از پیشگامان رمان نویسی قبل از مشروطه را نام ببرید و از هر کدام اثری بنویسید. - محمدباقر میرزا خسروی با رمان «شمس و طغرا» و میرزا حسن خان بدیع با دو اثر «شمس الدین و قمر» و «داستان باستان».
- ۸- توضیح دهید قائم مقام فراهانی در حوزه نثر فارسی چه جایگاهی دارد؟ - او با تغییر سبک نگارش، تکلف را در نثر از بین برد و مسائل عصر را با کاربرد زبان و اصطلاحات رایج و آمیخته به شعر و ضرب المثلهای لطیف، به سبک گلستان سعدی نوشت و موجب اقبال عامه به نثر گردید. قائم مقام احیاکننده نثر فارسی است.